

УДК 316.74:796

А.М. БАТЮК

СТРУКТУРУВАННЯ СПОРТУ ТА ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В КОНТЕКСТІ СОЦІОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ**Батюк Алім Миколайович** – ст. викладач Криворізького економічного інституту КНЕУ

У статті розглянуто причини фізичної активності громадян України. Запропоновано розглядати інтровертні та екстровертні мотиви фізичної активності. На підставі зіставлення функцій і структури спорту та фізичної культури, яка міститься в сучасних джерелах, запропоновано авторську модель структури соціального інституту фізичної культури та спорту.

Ключові слова: інституціоналізація, фізична культура та спорт, соціальні інститути, соціальні зв'язки, складові соціального інституту спорту, фізична активність.

В статье рассматриваются причины физической активности граждан Украины. Предложено рассматривать интровертные и экстравертные мотивы физической активности. На основании сопоставления функций и структуры спорта и физической культуры содержащейся в современных источниках, в статье разработана авторская модель структуры социального института физической культуры и спорта.

Ключевые слова: институционализация, физическая культура и спорт, социальные институты, социальные связи, составляющие социального института спорта, физическая активность.

The article deals with the causes of physical activity of citizens of Ukraine. Proposed considered introverted and extroverted motives of physical activity. A comparison of the functions and structure of sport and physical activity contained in the contemporary sources, the article author developed a model of the structure of social institute of physical culture and sports.

Keywords: institutionalization, physical training and sports, social institutes, components of the social institute of sports, physical activity.

© А.М. Батюк, 2012

Актуальність теми дослідження. В останні роки вплив фізичної культури і спорту як соціального інституту і як специфічного виду професійної діяльності, все більш відчутно впливає на розвиток здорового суспільства. Зазначена сфера знає нині глибоких кількісних, структурних та якісних перетворень. Такі перетворення, в першу чергу, обумовлені новими соціально-економічними, демографічними та політичними умовами буття українського суспільства, а також переосмисленням системи соціокультурних цінностей, що відбувається в площині соціально-політичних трансформацій.

Розуміючи фізичну культуру та спорт, як елементи єдиного соціального інституту, необхідно чітко усвідомлювати їх принципи відмінності. Сучасний спорт є дуже багатограним, він являє собою складне і суперечливе економічне та соціальне явище, яке, в свою чергу, породжує інші суперечки. Спорт за своєю сутністю є принципово неоднорідним і багатосегментним, при цьому кожен сегмент представляє свій унікальний і особливий інтерес для комплексного соціологічного аналізу. Так, на особливу увагу заслуговує аналіз внутрішньої соціальної структури спорту як складного явища, в якому кожен елемент (сегмент) відіграє свою вузьку, але важливу роль. Як цілісне соціальне явище, спорт на сьогодні виконує одночасно низку важливих соціально-економічних завдань, реалізація яких також відбивається на суспільному житті. До таких завдань можна віднести:

- результативний (ефективний) спорт (незалежно від форми власності) виступає національним надбанням і предметом національної гордості, чим

створює політичний капітал як своєму власникові, так і державі в цілому;

- виступає в якості економічного ресурсу у разі ефективного використання якого його власник може отримувати суттєвий економічний прибуток;

- виступає середовищем самореалізації певної частини населення, яка має до цього біологічні можливості, виступаючи альтернативною «дробиною соціального успіху».

Натомість фізична культура, в сучасному суспільстві, набуває переважно економічного змісту, адже виступає одним з найважливіших економічних ресурсів, який істотно впливає на рівень відтворення носіїв робочої сили, а через це на кількість створюваного продукту та, в кінцевому рахунку, на економічний розвиток держави. При цьому, будучи справою мас, фізична культура має принципове соціальне наповнення, виступаючи одночасно здоров'язберігаючою, досудовою, культурною та релаксаційною практикою. Відповідно соціальне значення обох складових соціального інституту фізичної культури та спорту для сучасного соціологічного осмислення є високим, при цьому при розбудові самого інструментарію дослідження виникає необхідність урахування специфічних рис кожного із структурних елементів, що складають даний соціальний інститут.

Постановка завдання дослідження. Відповідно виникає наукове визначення специфічних рис та структурування соціального інституту фізичної культури та спорту на сегменти, які є відносно гомогенними та які можуть виступати в якості самостійних об'єктів соціологічного аналізу.

Таблиця 1

Соціологічні характеристики частки населення, що займається фізичною культурою (спортом)

Вид фізичної активності	1994	1996	1998	2000	2002	2004	2005	2006	2008	2010
Ранкова гімнастика та фізкультура	17,9	16,3	17,5	18,3	11,3	11,6	16,6	17,7	13,8	13,4
Біг, оздоровчі прогулянки	8,4	7,2	8,2	9,3	4	3,5	4,8	6,2	5,5	6,2
Відвідування плавального басейну, заняття у спортивній залі, на стадіоні	4,7	4,8	4,9	4,5	2,9	2,4	3,1	3,3	3,4	4,3
Відвідування змагань як глядач	3,8	3,8	4	3,2	1,7	2,1	3,2	3,1	2,9	2,4
Сукупний дохід на одного члена родини на місяць ([2, с. 577])	8	36	31	36	18	31	44	72	100	137
Додаткова робота ([2, с. 562])	11,5	12	10,1	11	6,9	7,7	8,1	8,8	10,3	7,7
Рівень здоров'я (середній бал, [2, с. 550])	2,9	2,9	2,8	2,9	2,8	2,9	2,9	2,9	3	3
Інтегральний індекс соціального самопочуття ([2, с. 546])	-	35,1	33,7	34,8	34,8	37,3	36,8	38,3	39,4	38,6

Викладення основного матеріалу дослідження. Розпочинаючи аналіз соціальної структури суб'єктів соціального інституту фізичної культури та спорту, на наш погляд, справедливо розглянути їхні рушійні сили. Основними з таких сил нам бачаться два інтровертні мотиви внутрішні: бажання фізичного та духовного саморозвитку, бажання самореалізації і визнання, та один екстровертний – прагнення до досконалої тілесності. При цьому німецький дослідник Т. Алкемайер, на перший план виводить саме останній мотив. Зокрема автор відзначає: раніше «... тілесне знаходило своє місце не в публічному просторі, а за стінами приватного життєвого світу або в спеціально виділених міських місцях - спортзалах і танцклуба. Сьогодні навпаки, тіло бере участь у демонстраційних іграх, розрахованих на зміну його форми і образу відповідно з життям великого міста і сексуальною привабливістю. Елементи спорту все більше впливають на різні стилі життя і проникають в усі сфери суспільства» [1, с. 141]. Однак, оцінюючи українські реалії, думка Т. Алкемайера про доміную екстравертної (тілесної) мотивації у заняттях фізичною культурою та спортом населення України є дещо перебільшеною. Частково про це, зокрема, свідчать результати соціологічного моніторингу, проведеного Інститутом соціології НАН України [2, с. 561].

Проведений аналіз показав існування статистично значущих зв'язків (коефіцієнт кореляції 83%) тільки між показниками, що характеризують частку населення, яке у вільний час виконує

додаткову роботу та відвідування спортивних змагань. При цьому у випадку використання логіки Т. Алкемайера, зв'язок мав би існувати між показниками сукупного доходу (як економічної передумови для збільшення уваги до тілесності), або інтегрального індексу соціального самопочуття, адже відповідно до ієрархії цінностей Маслоу тілесність є третім рівнем (потреба у визнанні). Відповідно задоволення перших двох внаслідок поліпшення рівня життя має стимулювати досягнення третього рівня. Однак за даними показниками коефіцієнт кореляції між показниками рівня життя та фізичною активністю не перевищує 50%. Відтак, нам бачиться суттєвою роль внутрішньої мотивації суб'єктів фізичної активності пов'язана із підтриманням здорового способу життя (фізичного та духовного саморозвитку), що є менш залежною (практично незалежною) від ситуативних економічних змін.

Для розуміння структури соціального інституту важливо усвідомлювати причини поведінки його членів. Аналізуючи причини інтровертного характеру: бажання фізичного і духовного саморозвитку та бажання самореалізації й визнання, можна констатувати, що відповідні характеристики переважно властиві заняттям спортом. Для розуміння причин занять фізичною культурою слід викоренити в запропонованій нами причині «бажання фізичного та духовного саморозвитку» таку складову як ведення здорового способу життя, збільшення (збереження) рівня здоров'я.

Однак критерії структурування пов'язані виключно із мотивами прояву фізичної активності не розкривають складної сукупності соціального поділу, що існує в межах аналізованого соціального інституту фізичної культури та спорту. Російський філософ В.І. Столяров пропонує деякі категорії соціології фізичної культури і спорту, які, на його думку, є основними об'єктами вивчення цієї науки:

- соматичну (фізичну) культуру - природне тіло людини, залучене в процес соціалізації і «окультування»;

- фізкультурну діяльність - певні форми рухової активності людини, які часто називають також «заняттями фізичними вправами»;

- спорт - особливий різновид змагань («спортивні змагання»), підготовку до них, а також пов'язані з ними соціальні відносини, інститути, норми поведінки і т.д. [3]. В такому контексті автор, по суті, запропонував рівні аналізу, починаючи з індивідуального (соматичного) та до макро-соціального (спорт). При цьому, щоправда, автор розглядає одночасно спорт як соматичну діяльність (підготовка до змагань) та соціальні відносини, пов'язані зі спортом. Очевидно, що зазначені рівні мають бути розмежовані, адже норми спортивної та норми навколоспортивної поведінки є принципово різними, також відрізняються і санкції за їх порушення. В такому разі справедливо розглядати чотири рівні в межах соціального інституту фізичної культури та спорту: соціально-психологічний (індивідуальне ставлення), мікрорівень (безпосереднє середовище, в якому відбувається зазначена фізична активність), мезорівень (пов'язаний з організацією та проведенням змагань) та макрорівень, пов'язаний із суспільним ставленням до спорту та популярністю його окремих видів.

У цьому контексті інтерес представляє собою класифікація спорту запропонована російськими дослідниками І.І. Перевезініним та Ф.П. Сусловим [4]. В моделі структури сучасного спорту автори пропонують виокремлювати:

Масовий, загальнодоступний спорт (спорт для всіх); цільова мотивація – фізичне самовдосконалення, оздоровлення підвищення спортивної майстерності; суб'єкти спортивної діяльності – спортсмени-любители.

Спорт найвищих досягнень.

Аматорський спорт; цільова мотивація – самоствердження, спортивне самовдосконалення, суспільне визнання. Суб'єктами спортивної діяльності в цьому разі є спортсмени-любители.

Професійний спорт, в якому цільовою мотивацією є грошова винагорода та спортивне вдосконалення. Суб'єктами спортивної діяльності виступають спортсмени-професіонали.

Олімпійський спорт, в якому цільовою мотивацією є самоствердження, суспільне визнання та матеріальна винагорода. Суб'єктами спортивної діяльності в цьому разі виступають спортсмени-любители та спортсмени-професіонали.

На наш погляд, автори навмисне уникають уда-ній класифікації поняття фізичної культури. Так в їх визначенні загальнодоступний спорт (спорт для всіх) за мотивацією і суб'єктами практично збіга-

ється із визначенням фізичної культури даному в Законі України «Про фізичну культуру і спорт». Так, в законі відзначається «фізична культура - діяльність суб'єктів сфери фізичної культури і спорту, спрямована на забезпечення рухової активності людей з метою їх гармонійного, передусім фізичного, розвитку та ведення здорового способу життя» [5]. Привертає увагу також той факт, що в запропонованій І.І. Перевезініним та Ф.П. Сусловим структурі спорту не знайшли відображення глядачі, як найважливіша на сьогодні складова частина сучасного спорту (особливо це стосується спорту вищих досягнень, олімпійського та професійного). Таке вирішальне значення глядачів пов'язане з тим, що в сучасному суспільстві спорт є цілком економічно залежним, адже виплати спортсменам, розвиток спортивної інфраструктури, організація та проведення спортивних змагань повною мірою залежать від фінансування, яке отримується як касові збори з глядачів. Однак навіть включення в запропоновану модель елементів «фізична культура» та «глядачі» не розкриває складної структури даного соціального інституту, яка, в свою чергу, визначається різноманітним завданням, що стоять перед цим інститутом.

Російський автор Н.А. Шитова пропонує авторське бачення функцій галузі фізичної культури та спорту відповідно до наведеної структури:

- забезпечення галузевої підготовки професійних кадрів вищої і середньої ланки;
- формування спеціальної системи розвитку фізичної активності дітей та підлітків;
- забезпечення тривалого функціонування кадрів вищої кваліфікації в усіх галузях національного господарства;
- вдосконалення рухової активності промислово-виробничого персоналу через систему виробничої фізичної культури;
- скорочення числа професійних захворювань у різних галузях за допомогою організації занять оздоровчою фізичною культурою спеціальної спрямованості;
- нейтралізація помилок природи - вроджені дефекти, захворювання, що призводять до обмеження рухів (ДЦП), - спеціальними фізичними вправами;
- реабілітація інвалідів, у тому числі військових, через систему фізичних вправ;
- забезпечення різного роду інформацією про діяльність структурних підрозділів галузі фізичної культури та спорту, в тому числі наукової і методичної;
- спеціалізована організація маркетингу та менеджменту в галузі [6].

Інтеграція моделі сучасного спорту І.І. Перевезініного та Ф.П. Суслова із переліком функцій, запропонованих Н.А. Шитовою, можна визначити наступний перелік суб'єктів (як окремих соціальних структур - систем) галузі фізичної культури та спорту.

Система підготовки кадрів, яка поділяється на три складових:

- підготовка тренерів для спортсменів вищої кваліфікації;

- підготовка тренерів для спортсменів-аматорів;
- підготовка менеджерів спорту.

Система тренерства, яка складається з трьох складових: - тренерів професійних спортсменів;

- тренерів спортсменів-аматорів;
- тренерів спортсменів (аматорів) з особливими потребами (інвалідів).

Система управління, яка складається з трьох основних складових:

- державне управління фізичною культурою та спортом;
- професійні спортивні клуби (професійні спонсори);
- аматорські спортивні клуби.

Система наукового забезпечення спорту, яка складається з трьох елементів:

- медичного забезпечення;
- забезпечення технічним (розробка та випробування забезпечення спортивними приладами, устаткуванням) та допоміжним устаткуванням (одяг, взуття);

- біолого-фармацевтичне забезпечення (розробка та випробування забезпечення спеціальними медичними препаратами, що збільшують ресурси організму, а також контроль за їх застосуванням).

Система власне спортсменів, яку можна поділити на наступні підгрупи:

- спортсмени-професіонали;
- аматори, орієнтовані на спортивні досягнення;
- аматори, орієнтовані на саморозвиток;
- вимушені спортсмени (інваліди в процесі реабілітації).

Медична система, яка представлена наступними групами суб'єктів:

- обслуговування спортсменів (як у процесі спортивних занять, так і лікування травм тощо);
- реабілітація (лікувальна фізкультура);
- профілактика професійних захворювань (фізична культура на виробництві).

Мережа спортивних закладів, яка також представляє собою певну систему, що складається з:

- масових закладів (орієнтованих на аматорів різного рівня);
- професійних спортивних майданчиків;
- сезонних (аматорських, загальнодоступних спортивних майданчиків та інших безкоштовних закладів фізичної культури).

Система ЗМІ (засобів масової інформації), яка представлена наступними групами учасників:

- пропаганда спорту;
- висвітлення спортивних досягнень та подій;
- висвітлення медичних, наукових проблем спорту тощо.

Система глядачів та вболівальників також неоднорідна і представлена такими групами, як:

- вболівальники (відвідувачі заходів фізичної культури);
- спостерігачі (переважно аудиторія, що цікавиться спортивними подіями через медійні засоби);
- гравці (тоталізатор).

На наш погляд, усі перелічені групи учасників соціального інституту фізичної культури та спорту матимуть доволі різноманітні інтереси, які регламентуються та узгоджуються в межах соціального інституту. Взаємодія всіх перелічених груп учасників відбувається ґрунтуючись на системі формальних та неформальних норм, що виникли в межах даного соціального інституту. На нашу думку, перелічені в межах проведеного аналізу групи достатньо повно розкривають внутрішню структуру соціального інституту фізичної культури та спорту. Відповідна структура є доцільною для врахування в процесі розробки соціологічного аналізу, оскільки кожен з представників визначеної структури має власні специфічні інтереси, які реалізуються в ході соціальної взаємодії в межах даного соціального інституту. Дії представників кожної із визначених соціальних структур є взаємопов'язаними та взаємообумовленими.

Слід також відзначити, що має місце певним чином схожість інтересів представників чотирьох основних груп спортсменів: професіоналів, аматорів, орієнтованих на спортивні досягнення, аматорів, орієнтованих на саморозвиток, та вимушених спортсменів. Між представниками відзначених груп взаємодія носитиме опосередкований характер, а інтереси суттєво відрізнятимуться, що було відмічено в праці І.І. Перевезіна та Ф.П. Суслова, як відмінності у цільовій мотивації [4].

Висновок. Таким чином, проведений аналіз дозволив встановити основні структурні групи, з яких складається інститут фізичної культури та спорту, існування яких є принципово важливим для врахування в процесі проведення соціологічного дослідження інституту фізичної культури та спорту. Також важливо відмітити встановлену нами в межах статті відносну нечутливість прагнення суб'єктів до фізичної активності до зовнішніх соціальних чинників. За результатами аналізу фактично можна констатувати, що домінантна мотиваційна роль у сфері фізичної культури та спорту належить внутрішній мотивації суб'єктів фізичної активності.

Слід відзначити також принципові відмінності в чисельності аналізованих груп. У сучасному українському суспільстві кількісно переважає аматорський спорт, який, по суті, є систематичною фізичною активністю спрямованою на фізичне самовдосконалення.

Відповідно мотивацією значної частки суб'єктів фізичної активності виступають, відмічені Т.Алкемайером [1], тілесність та внутрішнє прагнення до фізичного і психологічного саморозвитку.

На наш погляд, глибоке розуміння характеру взаємодії внутрішньої соціальної структури соціального інституту фізичної культури та спорту вимагає більш розгорнутого аналізу мотивацій учасників соціальної взаємодії та на цій підставі створення умов для якомога повнішого узгодження їхніх інтересів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алкемайер Томас. Социология спорта. Телесные практики субъективации и самоинсценировки / Томас Алкемайер / ЛОГОС № 3 (54). – 2006. С. 141-146
2. Українське суспільство 1992 - 2010. Соціологічний моніторинг [Текст] : [дослідження] / [за ред. В. Ворони, М. Шульги] ; НАН України, Ін-т соціології. - К. : [б. в.], 2010. - 635 с. : рис., табл. - Бібліогр. в кінці ст. - 300 прим.
3. Столяров В.И. Философия и социология спорта в XXI веке. Материалы «Круглого стола журнала «Теория и практика физической культуры» совместно с кафедрой философии и социологии РГАФК (29 марта 2000 г.) // Теория и практика физической культуры. 2000. №6 [Электронное издание] / Режим доступа : <http://lib.sportedu.ru/Press/tpfk/2000N6/p46-55.htm>
4. Перевезин И.И. О структуре современного спорта высших достижений и социально-правовом статусе спортсменов-профессионалов / И.И. Перевезин, Ф.П. Суслов / Теория и практика физической культуры. Научно-теоретический журнал №5. – 2002 [Электронное издание] / Режим доступа : <http://lib.sportedu.ru/press/tpfk/2002N5/p57-61.htm>
5. Закон України «Про фізичну культуру і спорт» / Постанова ВР № 3809-XII (3809-12) від 24.12.93, ВВР, 1994, N 14, ст.81 / Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3808-12>
6. Шитова Н.А. Структура и функции отрасли «физическая культура и спорт» / Н.А. Шитова / Теория и практика физической культуры. Научно-теоретический журнал №6. – 1997 [Электронное издание] / Режим доступа : <http://lib.sportedu.ru/press/tpfk/1997N6/p46-47.htm>